

"Əqidə dostluğu: uğurun təməli"

Filologiya elmləri doktoru, yazıçı Elçin Mehrəliyevin eyniadlı qeydləri üzərində düşüncələr



Şəddat CƏFƏROV,
*iqtisadiyyat elmləri üzrə fəlsəfə
doktoru,*
*Azərbaycan və Rusiya Yazıçılar
və Jurnalistlər Birliklərinin üzvü,*
Beynəlxalq Yazarlar Birliyinin üzvü

"Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali" kitabının nəşrə hazırlanması prosesi xeyli çəkdi. Burada söhbət təkcə poliqrafiya üçün forma axtarırlarından getmir. Biz məzmunu da ayğun tərtibat, dizayn axtarırları da aparırdıq. Mən kitabın məzmunu ilə də yaxından tanış idim. Hətta əsərin elmi redaktoru kimi Nizami Cəfərovun, rəyçi kimi Elçin Mehrəliyevin yazılarını da diqqətlə oxudum. Hər iki materialı kitabın əvvəlində verməyin bir qədər oxucu üçün ağırlıq gətirəcəyini düşündüm. Mənim təklifimlə görkəmli yazıçımız, çox dəyərli ədəbiyyatşünas alimimiz Elçin Mehrəliyevin rəyçi kimi qeydlərini həm də kitaba "son söz" olaraq kitabın sonunda verilməsini təklif etdim. Beləliklə, kitabın sonunda verilən yazı bir növ oxucunun bu dəyərli tədqiqat əsəri ilə bağlı qeydlərinə daha da aydınlıq gətirmək baxımından diqqətə layiq idi.

Məlumdur ki, "Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali" əsəri görkəmli ədəbiyyatşünas alim, professor Təyyar Salamoğlunun İsmayıl Şıxlı, Fərman Kərimzadə və Mirzə Ələkbər Sabir haqqında tədqiqatlarından bəhs edir. Əlbəttə, müəllif yeri gəldikcə məhsuldar ədəbi fəaliyyət göstərən Təyyar Salamoğlunun digər əsərlərini də yada salır. Onun portret qeydlərinə də xüsusi yer ayırır. Bununla da kitabda biz müasirəmiz olan böyük alimin mükəmməl bir portretini görürük. Həm yaradıcılıq baxımından, həm də şəxsiyyət və ziyalılıq baxımından.

İndi mənim söhbətim əsasən Elçin Mehrəliyevin "Əqidə dostluğu: uğurun təməli" qeydləri haqqında öz mülahizələrimi bildirməklə bağlıdır. Əvvəla, müəllifin yazısı üçün seçdiyi başlığın sərrastlığı, dəqiqliyi diqqətimi çəkdi. Əqidə dostluğu ilə birləşən ziyalıların vətən üçün, xalq üçün çox böyük əməli fəaliyyətləri olur. Mirzə Cəlillə Sabirin, yaxud Molla Nəsrəddinçilərin əqidə dostluqları zaman-zaman unudulmayacaq xalqımız çox dəyərli mənəvi salnaməsinin yaradılmasına səbəb olub.

Əqidə dostluğu artıq Azərbaycan mənəvi mühitində ənənəyə çevrilib. Mənim müşahidələrimə görə elə "Kredo" qəzeti də ayrı-ayrı müəlliflərin, görkəmli ziyalıların əqidə dostlu-

ğu ilə birliklərinin bəhrəsidir. Çox güman ki, Elçin Mehrəliyevin qeyd etdiyi kimi, Əli Rza Xələfli ilə Təyyar Salamoğlu arasında əqidə dostluğu olmasaydı, "Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali" kimi böyük zəhmət və axtarışlar tələb edən bir əsər də yarana bilməzdi. Şübhəsiz, xalqımızın çox dəyərli bu ziyalı övladları bir-biri ilə uzun müddət təmasda olub, ədəbi mübahisələrdən keçiblər. Yəqin ki, aralarında bəzən fikir ayrılıqları da mübahisələrə səbəb olub. Ancaq ədəbi mövqelərindəki mənafə uyğunluğu milli düşüncəyə bağlılıq, milli varlığa sevgi hissi onları birləşdirib. Və bu birləşmə qırılmaz əqidə dostluğuna çevrilib. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edərdim ki, elə Elçin Mehrəliyevlə Əli Rza Xələfli arasında belə bir əqidə dostluğu çox aydın məcrada əməli fəaliyyətə çevrilib.

Elçin Mehrəliyevin qeydlərini oxuyanda belə qənaətə gəldim ki, o, Xələflinin tədqiqat əsərini dərinləndirib oxuyub. Müəllifin düşüncələrinin mahiyyətinə varmaq üçün kitabda verilmiş hər bir yazının mahiyyətini qavramağa çalışıb. Bunun da nəticəsində kifayət qədər ədəbi mühitimiz üçün dəyərli olan "Əqidə dostluğu: uğurun təməli" yazısı ərəşəyə gəlib.

E.Mehrəliyev qeydlərində çox səmimidir. Mən deyərdim ki, Əli Rza Xələflinin yaradıcılığına onun dərinləndirən bələdliyi var. Bir sözlə, o, müəllifi bir ziyalı olaraq yaxşı tanıyır və bu bərədə fikrini elə yazının əvvəlində diqqətə çatdırır: "Əli Rza Xələfli müasir ədəbiyyatımızın və mətbuatımızın sayla, aramsız yazıb-yaradan, ən məhsuldar nümayəndələrindən biridir. Əliyə yaxın kitabı çap olunub, yüzlərlə məqaləsi dərc edilib. Bədii, publisistik, elmi mövzularda, müxtəlif ədəbi növ, janr və üslublarda yazdığı əsərlər çoxşaxəli yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olduğunu əks etdirən nümunələrdir. Tarixin dərsləri, bu günün hadisə və problemləri, vətəndaş arzuları onun yaradıcılığının bütün mahiyyətini və səciyyəvi cəhətlərini özündə cəmləşdirir. Biz onun əsərlərində, nədən yazırsa yazsın, zaman və insan, vətən və vətəndaş, sənət və həyat kontekstində insan-cəmiyyət münasibətləri haqqında düşüncələrinin ümumiləşdirilmiş ifadəsini görürük.". Bu fikirlərlə mən də şərikəm. Çünki biz əqidə dostluğundan danışırıq. Elə bu səbəbdən də mən də əqidə dostluğu mühitindən özümü kənar hesab etmirəm. İllərdir ki, "Kredo" qəzetinə bağlıyam. Bu qəzetin yaradıcı heyətinin bir çoxlarının kitablarını nəşr etmişəm. Bu kitabların ədəbi-elmi-bədii dəyəri kifayət qədər təqdir olunandır. Mən sevinirəm ki, kredoçuların hər bir kitabı ədəbi mühitimizdə hadisəyə çevrilir. Həmin kredoçuların sırasında görkəmli alimlər, yazıçılar, şairlər var. Qəzənfər Kazımovun, Qurban Bayramovun, Hüseyinbala Mirələmovun, Minəxanım Təkəlinin, Elçin Mehrəliyevin, Mahmud Allahmanlının, Gülxani Pənahnın, Salatın Əhmədlinin, Ulduz Qasımın, Sevincik Nəsiboğlunun... onlarca digər müəlliflərin yaradıcılığını əvvəlcə "Kredo"dan öyrənmişəm, sonra nəşrə hazırladığım kitablarından. Bu da məndə belə bir qənaət yaradıb ki, əsil ədəbiyyatı ayrı-ayrı müəlliflər yaratsa da, bu əsil ədəbiyyatı yaradan müəlliflərin özlərini müəyyən ədəbi orqanların ətrafında birləşmələri də formalaş-

dırır. Bu mənada "Kredo" qəzeti elə Əli Rza Xələflinin özünün də mənəvi inkişafına yüksək təkan verib. Onu redaktor, publisist, ədəbiyyatşünas tənqidçi kimi formalaşdırıb. Mənim özüm də bu mühitin içərisində yaradıcılığımı müxtəlif forma və məzmununda daim təkmilləşdirməyə çalışmışam. Elə ədəbi qeydlərim də "Kredo" qəzetinin ədəbi mühitindən aldığı təəssüratla qələmə alınıb. Nəhayət, onu qeyd etmək istərdim ki, Elçin Mehrəliyevin yazısında Əli Rza Xələfli, Təyyar Salamoğlu və onun özünün mənəvi birliyinin təzahürün görürəm.

Elçin Mehrəliyev ədəbi təhlilində konkret əsər haqqında danışmadan əvvəl ədəbi obraz olaraq seçilmiş Təyyar Salamoğlunun mühitini aydınlaşdırmağa çalışır. Onu cəmiyyət, insan, zaman problemi ilə vəhdətdə qəbul edir. Və düşüncələrini də elə bu istiqamətdə yazıya gətirir: "İstədadlı və zəhmətkeş yazarın ədəbi ictimaiyyətdə növbəti töhfəsi - "Tənqidçinin Azərbaycançılıq ideali" adlı kitabı da onun yaradıcılıq amalına sadıq qaldığını təsdiq edir. Portret cizgilərdən və monoqrafik araşdırmalardan ibarət olan bu əsər filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Təyyar Salamoğlunun həyat və yaradıcılığında bəhs edib şəxsiyyəti ilə elmi fəaliyyətinin, əməli ilə nəzəri fikirlərinin bütövlüyünü nümayiş etdirsə də, bu əsasda insan - zaman - cəmiyyət problemini qabardır, başqa sözlə desək, bir alimin ömür və elmi fəaliyyət yolunu tədqiq vasitəsi ilə milli məfkurəli yaradıcı insan və cəmiyyət münasibətlərinin özünəməxsusluqlarını üzə çıxardır; həyatın reallıqlarını və elmin, sənətin inkişaf qanunauyğunluqlarını bir-biri ilə vəhdətdə, bütöv sistem kimi təqdim edir". Məlum olur ki, E.Mehrəliyev ədəbi araşdırmalarda tədqiqatçı ilə müəllif arasında xüsusi mənəvi bağlılığı əsas götürür. O, qeyd edir ki, "Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali" kitabının müəllifi tədqiqat üçün seçdiyi mövzuda müəllifin ədəbi mühitlə təmas zamanı ruhi vəziyyətini diqqətdə saxlayır. Bu da istər-istəməz onu tədqiqat mühiti ilə doğmaşdırır.

Elçin Mehrəliyev Xələflinin ədəbi yaradıcılıq yoluna xüsusi nəzər salır. Və bu zaman onun mənəvi mühitinin əsas göstəricisi olan çox dəyərli yazılarının adlarını çəkir. O, müəllifin hər hansı bir yazıya və yaxud da sənətkarə həssas münasibətini onun əsərlərindən də müşahidə etdiyini bildirir. Ayrı-ayrı adları çəkilən əsərləri yada salmaq, bu əsərlərdə təlqin olunan hissələr, duyğuları zövq mənəviyi kimi incələmək hər bir oxucunun istəyindən asılıdır. Ancaq hər halda E.Mehrəliyev də "Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali"ni başa düşmək üçün müəllifin hansı əsərlərinə diqqət yetirməyi, bəlkə də həmin əsərləri təzədən yaxşı-yaxşı oxumağı aşılamağa çalışır. Görünür, elə bu məqsədlə oxucu ilə ona təqdim olunan kitab arasında belə bir körpü yaradır: "Çoxsaylı tədqiqat, ədəbi-tənqidi görüşlərini əks etdirən kitablarından bir neçəsini xatırlatmaq bəs edər ki, onu "Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali"na gətirən yolu aydınlığı ilə təsvir edək. «Meyar» adlı 800 səhifəlik portret esselər, ədəbi qeydlər və ədəbi məktubları toplanmış kitabı 2006-cı ildə nəşr edilib. Həmin kitabı atası - özünün böyük müəllimi adlandırdığı Zal Əziz oğlunun ölməz xatirəsinə həsr edib. Həmin kitabda çox də-

yərli esselər və ədəbi hekayətlər yer alıb: «Könül evindən sevinisin», «Atanın Türkcə çəliyi», «Ədəbiyyatımızın İsmayıl Şıxlı zirvəsi», «Aşıq Ələsgərli düşüncələr», Əməkdar elm xadimi Qəzənfər Kazımova həsr edilmiş «Hökmü tarix verir» (dramatik esse)... kimi əsərləri zamanından asılı olmayaraq hər bir düşünən bilən oxucuya sonsuz estetik zövq bəxş edəcək. Bu yazılarda dövrə, mühitə açıq müəllif münasibəti, yazıçı-tədqiqatçı qələminin hərərəti, milli qürur... duyulur. Özü də yalnız duyulmur, oxucunun varlığına sirayət edir". Bu yerdə bir məsələni də yada salmalıyam. Xələfli bütün yaradıcılığında sanki tarixlə nəfəs alır. Özünün fikir və mülahizələrini çox vaxt tarixin fonunda təqdim edir və tarixi faktlara güvəncə şərhələr verir. Hətta bir çox hallarda onun şərhləri elmi müstəvidən çıxır, emosionallaşır və bədii əsərə çevrilir. Bu da onun yaradıcılığının maraqlı xüsusiyyətlərindən biridir. Professor Bədirxan Əhmədov Xələflinin yaradıcılığı ilə bağlı danışarkən deyir ki, o, elmi mülahizələrlə bədii düşüncəni çox ustalıqla birləşdirir. Və bu yöndən yeni yaradıcılıq yolu yaradır və özü də onu inkişaf etdirir. Mən Bədirxan Əhmədovun bu məzmununda qeydlərində "Əli Rza Xələfli - 65" kitabının II cildində rast gəlmişəm və elə bu tipli mülahizələrin həqiqətini görmək üçün Elçin Mehrəliyev onun maraqlı, dramatik əsəsindən bir parçanı nümunə gətirir: "«Hökmü tarix verir» dramatik əsəsindən giriş hissəsini nəzərdən keçirmək bəs edir ki, müəllifin düşüncə imkanlarını təsvir edək: «Ucu-bucağı görünməyən insan dənizinin sahilində çalxalanan, vurnuxan, hələ də tam durulmamış Azərbaycan cəmiyyətinin bir tərəfində - bunu Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubu, AMEA-nın iclas salonu kimi də başa düşmək olar - bir qrup müxtəlif zamanlara aid geyimləri olan, danışılardan yəqin insanları bir yerə toplaşdırıb. Lap yuxarıda Tarix əyləşib. Alınan qırıqları sıldırım dağların arasına bənzəyir. Çiyinləri Azərbaycan ərazisinin relyefini göstərən Qafqaz dağlarını yada salır - Böyük Qafqaz, Kiçik Qafqaz. Tarix qollarını açıb nəhəng Xəzəri qucaqlamaq istəyir. Kür və Araz çayları yada düşür... İkiçayarası mədəniyyət, bu mədəniyyəti yaradanları, Axiç mağarası, Büzeyr mağaraları, Naxçıvan, Gəmiqaya, Qobustan, Urmiya, Təbriz, Həmədan, Mesopotamiya, Şumer-Akkad dövrü, Oljas Süleymanov, "Azya"... Tarix (əlini qaldırır): Bütün zamanların və bizə aid olan ərazilərin, qonşuların nümayəndələrinin hamısı gəlibmi?... Yer-yerdən əsərlər gəlir: Biz gəlmişik. Biz burdayıq. Bizi nə üçün çağırırsınız? Tarix (astasta göz gəzdirir və sakit-sakit cavab verir): Hər biriniz üçün məlum olsun: Zaman çağırış sahibidir. Sizi də çağırır Zaman. Gəlin cavab verin, professor Qəzənfər Kazımov sizin çoxunuzun adından danışır. Sizə əsaslanır, bəzən də sizi... Kimsə əlini qaldırır və icazə gözləmədən dillənir: Mənə əsaslanmayıb, həmişə mənə əleyhimə danışmış. Bu, çox qoca, uzun qolları olan, gözləri çuxura düşmüş hündürboy bir kişidir. Onu güclə ayaq üstə qaldırırlar. Dizləri titrəməkdədir».

(Davamı 11-ci səhifədə)

(Əvvəli 10-cu səhifədə)

Bu dramatik esse vaxtı ilə ədəbi hadisə kimi qarşılanmışdı. Bu barədə xalq şairi Zəlimxan Yaqubun, professor Abbas Hacıyevin və professor Qəzənfər Kazımovun özünün də maraqlı mülahizələri var.

Açıqı, mən Elçin Mehrəliyevin qeydlərini oxuduqca ədəbi və əqidə dostum olan Ə.R.Xələflinin kimliyindən qürur duyuram. Çox sevinirəm ki, onun çoxlu kitablarının nəşri olmuşam. Şerqşünas şair Hafiz Rüstəmin yaradıcılığından bəhs edən "Yaddaşa aparar yollar" kitabını çap etmişəm. Və beləliklə, inanmışam ki, mənim nəşirlik fəaliyyətimin tarixində Ə.R.Xələfli fenomeni də ayrıca bir mərhələ təşkil edir. Bu fikirlərimin təsdiqini Elçin Mehrəliyevin qeydlərində də görürəm. O, çox dəyərlı qeydlərində dostumun çox gərgin yaradıcılıq yoluna qısa, ancaq sərrast yanaşma ilə oxucunun gözləri qarşısında çox rəngarəng, əlvan bir mənzərə yaradır. Oxucu da diqqət etsin. İndi təqdim edəcəyim qeydləri sadəcə seyirçi bir nəzərlə oxumaq mümkün deyil: "İndi Əli Rza Xələflinin ədəbi mühakimə, imkanları ədəbi-bədii fakta, eləcə də həyat hadisələrinə münasibəti yeni mərhələyə çatıb. Əlbəttə, burada yaş, həyat təcrübəsi amilləri də nəzərdən qaçmır. Onun monoqrafik araşdırmaları müəyyən məntiqi ardıcılıqla bir-birini tamamlayır. İndi biz onu yazılarında 10 il əvvəlkindən daha müdrik, daha

gözəgörünməz yollarla tarixlə səsleşdiyində də diqqəti yönəldir. Bu mənada Təyyar Salamoğlu üçün xalqın mənəvi yaralarını göstərən müəlliflərdən yazmaq onun missiyasıdır. Bəlkə elə bu səbəbdən T.Salamoğlu Mirzə Ələkbər Sabir, Əhməd Cavad, İsmayıl Şıxlı, İsa Hüseynov, Fərman Kərimzadə və başqalarının yaradıcılığına ən müxtəlif təriflərdən təkar-təkrar müraciət edir. Yeri gəldikcə, "Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali"nda bu yanaşmaların əks-sədasını biz duyuruq.

Hərdən düşünürəm ki, əgər xalqımızın ədəbi mənəvi taleyində adları çəkilən sənətkarlar olmasaydı, onda biz hansı havasızlıq mühitindən yaşadığımızı təsəvvür etməkdə çətinlik



mahiyyət, məzmun davamlılığı, obyektə yanaşma tərzı və s. çoxdur. Və hər üç əsərdən professor Təyyar Salamoğlunun azərbaycançılıq ideali qızıl xətlə keçir". Məlumdur ki, azərbaycançılıq ideali ulu öndərin çox ağır mübarizələr şəraitində və onun təkidi ilə xalqımızın düşüncəsində yer aldı. Bu ideal bu gün Azərbaycanı birləşdirmək gücündə olan yeganə və əsas istinaddır. Axı Azərbaycan çoxetnoslu ölkədir. Tarixən xalqımız tolerantlıq mühitində yaşayıb. Müxtəlif etnoslar bir-birinə güvəncli olub və bu güvənlə də ölkəmizin, xalqımızın varlığını hişf edə biliblər.

Elçin Mehrəliyev sözün həqiqi mənasında ayrıca bir tədqiqat əsəri kimi diqqəti cəlb edən "Əqidə dostluğu: uğurun təməli" qeydlərində Xələflinin psixoloji mühitə münasibətini də yaddan çıxarmır. Təyyar Salamoğlunun "Dəli Kür" romanı ilə bağlı qeydlərində biz bunu daha qabarıq hiss edirik. Cahandar ağa obrazı ədəbi arenaya çıxdığı gündən bəri mübahisələrə səbəb olub. Ancaq son nəticədə heç kim Cahandar ağaya nifrətlə yanaşmır, onu tarixi mühitin faciəli qəhrəmanı hesab edir və əlbəttə, onun bir çox xarakter xüsusiyyətləri yeni nəsil üçün də təqdir olunan örnək kimi yadda qala bilər.

E.Mehrəliyev öz qeydlərində Təyyar Salamoğlu - Fərman Kərimzadə xəttinə də yer ayırır. Axı T.Salamoğlunun "Qarlı aşırımdan keçən yollar" əsəri Fərman Kərimzadə yaradıcılığı-

lı yanaşması ilə oxucu diqqətinə çatdırır: "Ə.R.Xələfli öz kitabını "Azadlıq küçəsində yangın" adlı povest-xronika ilə bitirir. Bu da təsadüfi deyil. Çətinlik həm də insanı, insanlığı sınaq deməkdir, bu sınaqda insanın xarakteri, mənəvi aləmi istər-istəməz tamamilə açılıb-görsənir. Bu baxımdan, dəhşətli hadisə Ə.R.Xələfliyə uzun illər yaradıcı əməkdaşlıq, dostluq etdiyi Təyyar Salamoğlunu ekstremal şəraitdə də müşahidə etmək, necə deyərlər, onu hər üzünə tanımaq imkanı vermişdir. Ə.R.Xələfli yangın hadisəsini qələmə alıb ona ictimai məzmun verməklə, əvvəla, çağdaş bədii publisistikamızın oxucuya təsirsiz ötürməyəcəkdir, olduqca maraqlı nümunələrindən birini yaratmış, digər tərəfdən, cəmiyyətdə kifayət qədər tanınan qəhrəmanın mənəvi obrazını tamamlaya bilmişdir. Hadisənin, onun insanlarda doğurduğu hiss-həyəcanın təsviri, adamların fəvqəl məqamda çağırışsız-haraysız birləşməsinin milli-psixoloji izahı, T.Salamoğlunun ağır zərbələrə məruz qalmasına (ev-eşiyi, ciyərpəraları, ən böyük sərvəti olan yazı-pozusu od-alov içində qalmışdı, sevimli nəvəsi Ömər zəhərli tüstüdən boğulub tələf olmuşdu, qızı ağır vəziyyətdə reanimasiyaya düşmüşdü) baxmayaraq təmkin və dəyanətini, ləyaqət və nəcabətini qoruyub saxlaya bilməsini əks etdirən epizodları müəllifin ədəbiyyatımızda Azərbaycanın, onun milli dəyərlərinin əbədi yaşarılıq gücünü üzə çıxartmağın həyatı

təmkinli, nisbətən daha soyuqqanlı görürük. O başqa məsələdir ki, üslubuna uyğun olaraq fakt və hadisələrə münasibətdə hiss və həyəcanlarını, oxucuda cazibə yaradan emosiyalarını da əsirgəmir. Zənnimcə, «Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali» əsəri də elə onun üslubuna sadıq qalması səbəbindən maraqla oxunur. Bu əsər - "Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali" professor T.Salamoğlunun şəxsiyyəti və yaradıcılığından bəhs edən ilk və həm də kifayət qədər sanballı tədqiqat əsəridir. Ə.R.Xələfli bu kitabında ədəbiyyatın müxtəlif problemləri ilə məşğul olan, ədəbi prosesi həssaslıqla izləyən, xüsusən də bədii nəsrimizin inkişaf xüsusiyyətlərini intensiv surətdə öyrənib şərh edən bu ədəbiyyatşünas-tənqidçinin araşdırmalarını tədqiq edir, mahiyyətinə varır, bu yolla "yaradıcı insan və cəmiyyət", "ədəbiyyat və mənəvi dəyərlərimiz", "tarixi həqiqətlərin bədii həqiqətə çevrilməsi və ədəbi tənqid" problemləri ətrafında fikir və düşüncələrini bölüşür. Kitabı oxuduqca əmin olursan ki, müəllif bu sınaqdan da uğurla çıxıb bilməmişdir. Əsərdəki mühakimə və problem vüsəti, maraqlı təhlil və qənaətlər diqqəti cəlb edir, oxucunu düşündürür". Görünür, yaradıcı ziyalının daha dərin və geniş ədəbi düşüncəyə sirayət etməsi seçdiyi mövzudan və onun müəllifindən də asılıdır. Təyyar Salamoğlunun zəngin yaradıcılığı, sözün həqiqi mənasında ədəbiyyatşünaslıq elmimizdə özünəməxsus bir tədqiqat yolu ilə seçilən əməli fəaliyyəti cazibəsi ilə onu özünə çəkir. Təyyar Salamoğlunun ədəbi tədqiqatlarında xalqımızın tarixi faciələrinin psixoloji köklərinə də əsaslı şəkildə varır. Hətta bu günün faciələrinin

çəkmərik. Bu mənada T.Salamoğlu kimi tədqiqatçılar məhz xalqımızın mənəvi varlığını təmin edən həmin ədəbi obrazları tədqiq etməkdə nə qədər haqlı olduğunu da, nə qədər müqəddəs bir iş gördüyünü də təsəvvür etməkdə çətinlik çəkmərik. Xələfli "Məhz bu baxımdan, T.Salamoğlunun öz tədqiqatlarını iki istiqamətdə - siyasi rejimin basqısı ilə ədəbi tənqidin və ümumən ədəbiyyatşünaslıq elminin metodoloji sapmalarını, ideoloji yanlışlıqları azərbaycançılıq baxımından bərpə etmək, onu milli dəyərlərə əsaslanan yola yönəltmək; ikincisi, tədqiqat obyektı kimi həyata ən yaxın olan, milli ruhu dolğun şəkildə əks etdirən, azərbaycanlı xarakterini nümayiş etdirən obrazlarla zəngin əsərləri seçib təhlilə cəlb etmək - istiqamətlərində davam etdirməsi dəstixətini təqdir edir. Göstərir ki, T.Salamoğlu məhz bu iki istiqamətdə yaradıcı fəallığı ulu sovet dövrü rejiminin tələblərinə, ona xidmət edən "sosrealizm yaradıcılıq metodunun" şüarlarına uyub bədii əsərin ideya-məzmun mahiyyətini təhrif edən, yazıçı idealını saxtalaşdıran bir çox tənqidçi, nəzəriyyəçi və estetiklərin yanlış görüşlərini alt-üst edir ki, bu cəsarət və prinsipiallıq da onun ziyalı xarakterindən, azərbaycanşünas alim mövqeyindən qaynaqlanır. Ə.R.Xələfli tədqiqata cəlb edib əhatəli surətdə təhlil etdiyi - tənqidçi-alimin son illərdə yazdığı "İsmayıl Şıxlının bədii nəsrı", "Qarlı aşırım"dan keçən yollar" və "M.Ə.Sabirin milli intibah ideali" əsərlərini - eyni idealdan şöhlədən ədəbi trilogiya hesab edir. Araşdırıcıya görə, bu əsərləri bir-birinə bağlayan əlamətlər, əlaqələr,

na yeni baxış kimi diqqəti cəlb edir. Burada da Kərbəlayi İsmayıl obrazı ilə bağlı mübahisəli məqamlar az deyil. Amma T.Salamoğlu hər bir mülahizəsini özünün psixoloji müşahidələri ilə əsaslandırır bilir. Və bu əsaslandırılmaların nəzəri təsdiqini Xələflinin qeydlərində də görürük.

E.Mehrəliyev Mirzə Ələkbər Sabir fenomenini nə demək olduğunu mütəxəssis, ədəbiyyatşünas kimi və həm də həssas yazıçı olaraq yaxşı bilir. Ona görə də öz qeydlərində Mirzə Ələkbər Sabir - Təyyar Salamoğlu - Əli Rza Xələfli xəttinin inkişaf yolunu tam diqqətdə saxlayır. Biz sanki ədəbi düşüncəmizdə tanıdığımız Mirzə Ələkbər Sabiri təzədən görür və daha aydın qavrayırıq.

Məlumdur ki, Xələfli həm də istedadlı bir nasir kimi tanınır. Buna ən yaxşı nümunələrdən biri kimi "Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali" kitabında verilmiş "Azadlıq küçəsində yangın" adlı povest-xronika ilə tanışlıq da inamımızı qətiləşdirir. Bakıda çoxmərtəbəli binanın yangını ilə bağlı hadisəni Xələfli bədii əsərin mövzusunə çevirir. Bu əsərdəki təzad öz işinə məsuliyyətsiz yanaşan insanların əməlinə münasibətlə şərtlənir.

Ümumiyyətlə, hər hansı bir şəxs öz işində səhlənkar münasibəti ilə hansısa faciəli bir hadisənin bünövrəsini qoyur. Bunu Türkiyədə baş verən zəlzələ də təsdiq etdi. Eləcə də, "Azadlıq" küçəsində baş verən yangının da əsasında məsuliyyət daşıyan şəxslərin cinayətkar əməlinin dayandığı məlum olur. Müəllif bu əsəri sanki kinonun ssenarisi kimi işləyib. Ədəbi qəhrəmanın həmin faciədəki durumunu Elçin Mehrəliyev çox səmimi və ağıri-

əhəmiyyət və mahiyyətini dərinləndirib, bu mahiyyətlə qürurlanıb yaradıcı fəaliyyətini həmin yöndə səfərbər edən, yazıb-yaradan T.Salamoğlu şəxsiyyəti barədəki söhbətlərini tamamlamış olur". Bundan sonra məqalənin müəllifi qeyd edir ki, "Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali" kitabında maraqlı ədəbi etüdlər, oxucunun varlığına sirayət edən esselər, düşüncə axınları, müəllifin hiss və həyəcanlarını sətirlər arasına alıb saxlayan duyğulanma təzahürlərinə də rast gəldiyini qeyd edir. Və sözünün sonunda Xələflinin ədəbi yaradıcılığı ilə bağlı vaxtı ilə əməkdar incəsənət xadimi İntiqam Qasımsadənin qeyd etdiyi kimi müəllifin həmişə sözə güvəndiyini, sözə arxalandığını yada salır. Əlavə edir ki, İntiqam Qasımsadə doğru deyir: "Söz də onu darda qoymur".

Beləliklə, biz dövrümüzün ədəbi tənqidi üçün çox maraqlı olan bir əsərə bağlı E.Mehrəliyevin dəyərlı qeydlərini nəzərdən keçirdik. Və sözümdə də elə sözün üzünə gəldi. Bu məqamda Elçin Mehrəliyev Əli Rza Xələflinin bir dördlüyü ilə yazısına əlavə poetik çalar verir:

Açıq gözlərimi örtüdü bir söz,
Çəkdi ocağına baş əyim pir söz.
Dedim elə yazım yanmasın canım
Yazdıqca canımdan od aldı sirr söz.

Bir daha Elçin Mehrəliyevin həssas duyğularla qələmə aldığı yazısının başlığını yada salıram: "Əqidə dostluğu: uğurun təməli". Bu qeydlər göstərir ki, əqidə dostluğu olan yerdə ədəbi uğur da var. Elə mən özüm də bu qeydlərimi yazıda adlarını çəkdiyim müasirlərimlə əqidə dostluğumun bəhrəsi kimi qələmə aldım.

12.04.2023